

Aeneis-reflexiók Agyich István heroicáiban: Carmen ad Regiam Academiam Quinque-Ecclesiensem

RÉDEY-KERESZTÉNY János

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, tudományos segédmunkatárs

ORCID: 0009-0000-6359-9506

Echoes of *Aeneid* in the heroics of AGYICH István (1730–1789): *Carmen ad Regiam Academiam Quinque-Ecclesiensem*

Abstract | AGYICH István (1730–1789), a prebend of Pécs, wrote numerous works in Latin, including several longer narrative poems. In this study, I present AGYICH's biography, with particular attention to his long and varied official career in the Szerémség (Croatia), also referring to the local and global aspects of his poetry. Afterwards, I analyze the intertextual connections between one of AGYICH's epic poems and VIRGIL's *Aeneid*. I organized the results of the philological study around four thematic keywords, such as Error, Disaster, Anger and Peace, but I only illustrate one of them here: Error. For the sake of clarity, I assigned parallel passages of this concept in a tabular form. With the help of one such tableau and the respective AGYICH and Virgilian passages arranged side by side, and using the method of close reading, I sought answers to two questions. 1) Can any motivations be discovered in AGYICH's borrowings, and if so, what are they? 2) In what new context does AGYICH place the given Virgilian passage? According to my observation, AGYICH borrowed the techniques of epic composition from VIRGIL regarding his plot, which the reminiscences only emphasize and emphasize even more. In case of Error, this can be deduced from a pattern, such as the employment of the protagonist (Melpomene) as a retrospective narrator. By such combination of narrative and tragic poetry, AGYICH also joins to the *Aeneid*, in which, correspondingly, a lyric voice (Erato) moulds the historic matter of the second part (from 7th to 12th book) into an epic.

Keywords | 18th-century Hungarian poetry, Neo-Latin epic poetry, AGYICH István, VIRGIL's reception

* A szerző a dolgozat írásakor a *Neolatin Költők Tára* című hiánypótló kutatási projekt munkatársa volt. Lengyel Rékának a tanulmány szerkezetével kapcsolatos tanácsai mellett külön köszönöm, hogy a vázlatos *Aeneis*-receptió összeállításához néhány vonatkozó szakirodalomra felhívta a figyelmemet – a szerző.

A mikor Szerdahely György Alajos jezsuita szerzetes, a budai egyetem esztétika-professzora összefoglalja a *heroica* néhány főbb jellemzőjét, Ammianus Marcellinus késő császárkori történetíró *Történeti könyveiből* idéz (*Res gestarum libri*). Eszerint a „híresebb férfiak bátor tetteit heroikus költeményekbe szedve (*heroicis composita versibus*), lant édes hangjai mellett énekelték a bárdok”. Szerdahely sietve hozzáteszi: nem kell messzire menni, nálunk, a magyarok és a velük szövetséges vagy kapcsolatban élő népek között is a legrégebbi és a köznép körében századok óta énekelt költemények azok, amelyek az ősök hadi tetteit és hősi erényeit örökítik meg. Vagyis a *népi hősének*, melyekről Szerdahely rendtársa, Pray György is szót ejtett *Történeti-kritikai értekezésében* Anonymus kapcsán, megkérdőjelezve történeti hitelességüket.¹ Szerdahely érvelése szerint a különbség a tágasság (*amplitudo*) fogalmával ragadható meg. A „valódi történetírás” („vera Historia”), a forráskritika alá sorolható történeti anyag nem rendelkezik ugyanis akkora tágassággal, mint a költészet, mely képes kielégíteni az emberi lelket a tények hősiesebbé költésével („Poesis, quae facta magis heroica confingat”). Mert míg az események sorjázásától megcsömörlik a lélek, a költészet változatos, szokatlan előadásmódja, azáltal, hogy gyönyörködtet, nemcsak felüdíti, hanem a példa révén erkölcsében is nemesíti a lelket.² A történetírás e korrekciója: az (epikus) költészet tágassága, azaz a tények rögzítése felől a jellemek és a cselekvések utánzása felé való elmozdulás teszi lehetővé, hogy a történeti példázat a költészet jelentős szervezőelvévé váljék. Ehhez járul a görög-római mitikus hagyomány mint olyasfajta vonatkoztatási rendszer, mely a költői kifejezőmódhoz a latinon is túlmutató univerzális nyelvet biztosít. A mitikus történetekkel átszőtt költemények szavatolják, hogy a költő vátelessé lépjen elő, aki az istenismeret birtokában olyan összefüggések felismerésére is képesnek bizonyul, melyekre önerejéből nem képes. S ha a pogány szerzők emiatt váteszként aposztrofálhatták magukat, az üdvtörténet ismeretében a keresztény szerzők még inkább.³

Tanulmányomban a történeti anyag eme lírikus hangoltsága szempontjából elemzem az intertextuális kapcsolatokat Agyich epikus költészete és Vergilius *Aeneise* között. A filológiai vizsgálat eredményét négy tematikus kulcsszó köré rendeztem, úgymint a Tévedés, a Vész, a Harag és a Béke, ám a feltárt intertextusok bősége és sokrétősége miatt ezek közül most csak egyet érintek: a Tévedést. Az áttekinthetőség ked-

1 Georgius PRAY, *Dissertationes historico-criticae in annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum* (Wien: Bernardus, 1775), 74–76.

2 „Fortia virorum illustrium facta heroicis composita versibus cum dulcibus lyrae modulis Bardi cantantur; ait Ammianus Marcellinus.” Georgius Alojsius SZERDAHELY, *Ars poetica generalis ad aestheticam seu doctrinam boni gustus conformata* (Buda: Typis Regiae Universitatis, 1783), 18, 52; SZERDAHELY György Alajos, *Művei – Opera Szerdahelyana: Elektronikus kritikai kiadás*, szerk. BALOGH Piroska (HUNREN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport, 2013–2025), hozzáférés: 2025.10.25, doi: [10.5484/Szerdahely_Gyorgy_Alajos_esztetikai_irasai](https://doi.org/10.5484/Szerdahely_Gyorgy_Alajos_esztetikai_irasai); SZERDAHELY György Alajos, *Esztétikai írásai*, szerk., ford. BALOGH Piroska, 2 kötet, Csokonai Könyvtár: Források: Régi kortársaink 15, 23 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012–2025), 2:28, 55. Vö. Amm. Marc. 15, 9.

3 SZERDAHELY, *Esztétikai írásai*, 2:26–27.

véért a fogalomhoz táblázatban rendelttem hozzá a párhuzamos szöveghelyeket. Egy-egy ilyen tabló és a bennük foglalt, egymás mellé rendezett agyichi, majd vergiliusi szöveghelyek segítségével és a szoros olvasás módszerével két kérdés kerestem választ: 1) Fel lehet-e fedezni bármilyen motivációt Agyich átvételeiben, és ha igen, melyek ezek? 2) Milyen új kontextusba helyezi át az adott vergiliusi szöveghelyet?

Némileg a konklúziót is megelőlegezve elmondható, hogy a neolatin költő kivált a szűzsé szintjére vonatkozóan kölcsönözte az epikus szerkesztésmód technikáit Vergiliustól, amit a reminiscenciák még inkább ki- és megemelnek. A Tévedés esetében ez az epikus szerkesztési elv például a szereplő retrospektív narrátorként való alkalmazásán figyelhető meg. Mindezek bemutatása előtt azonban elengedhetetlen a kontextuális vizsgálás. Röviden ismertetem Agyich életrajzát, utalva költészetének lokális és globális aspektusaira. Továbbá (csupán az *Aeneis* figyelemmel) áttekintem Vergilius helyét a *studia humanitatis* rendszerében, s röviden kitérek az eposz közép-európai recepciójára.

1. Agyich életútja a források tükrében

Agyich István a Szerém megyei Rahován (Rajevo Selo, Horvátország), egy, a boszniai határ menti kis faluban született 1730-ban. Apai ági felmenői: nagypapja, szintén István, és édesapja, Illés, katonák voltak. Nagypapja Savoyai Jenő alatt Bosznia és Szerbia török alóli felszabadításában és a kivívt határok megvédésében jeleskedett, amiért többször is kitüntették; apja a Szerémség Száván inneni és azon túli határait védő lovas-ezred másodkapitánya volt.⁴ Alsófokú tanulmányait továbbra is a Szerémségben (ma Vukovár-Szerém megye Horvátországban és a Szerémségi körzet Szerbiában) Vukovárt és Újlakon (Vukovar és Ilok, Horvátország) végezte a ferenceseknél. Ezt követően bizonyosan atyja nyomdokába lépett volna. Mivel azonban szüleit igen korán elveszítette, feltehetően a vukovári ferencesek vették magukhoz, akiknél a gimnáziumi osztályokat dicsérettel elvégezte. Ugyanezen források szerint később, 1746-ban a boszniai ferences rendtartományhoz tartozó Bácska régió Bács községében (Bač, Szerbia) elkezdte a noviciátust, de a próbaidő leteltével elhagyta a rendet.⁵ Ezután a szegedi piaristáknál tanult, ahol az 1749/1750-es tanévben odahelyezett két kiemelkedő tanáregyéniség tett rá hatást: Bíró Dávid (1713–1773), aki a retorikai és poétikai osztályokat oktatta,⁶ és Ko-

4 Alexius HORÁNYI, *Nova memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum [...]: Pars I. A–C* (Pest: Typis Matthiae Trattner, 1792), 46 (lásd az (a) jelű lapalji jegyzetet is).

5 Josephus BRÜSZTLE, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis [...]*, 4 köt. (Pécs: Typis Lycei Episcopalis C. Ramazetter, 1876), 4:748–749; Paulus AIGL, *Historia brevis venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Quinque-Ecclesiensis [...]* (Pécs: Typis Licei Episcopalis, 1838), 114–115. Agyich életéről itt és a továbbiakban lásd még T. Papp Zsófia összefoglaló tanulmányát, amelynek kronológiájára hagyatkoztam. T. PAPP Zsófia, „Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján)”, in *A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott előadásai*, szerk. FONT Márta és VARGHA Dezső, *Tanulmányok Pécs történetéből* 13, 201–245 (Pécs: Pécs Története Alapítvány, 2003), 206–211.

6 LÉH István és KOLTAI András, szerk., *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997 – A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, tan. BALANYI György (Budapest: Magyar Piarista Tartományfőnökség–METEM, 1998), 61.

ricsánszky (vagy Koricsányi) Márk (1707–1752), aki a lajstromkönyvek felügyeletével és a szláv tanulók gondozásával volt megbízva; közülük számíthatott Agyich is. Koricsánszky ráadásul a század egyik legnagyobb neolatin költője volt,⁷ akire Horányi szerint Agyich felnézett, és példaképként állította maga elé.⁸

Úgy tűnik, Agyichot végül a piarista szerzetesség sem vonzotta: Szegedről Budára ment, s itt beiratkozott a jezsuita akadémia filozófiai fakultására. Ez idő alatt értesült Klimó György (1710–1777), a frissen kinevezett pécsi megyéspüspök (1751–1777) a húsz év körüli ifjú kiváló tanulmányi előmeneteléről, akire származása miatt már úgy is tekintett, mint aki a szent szolgálatban egyszer még hasznos lehet egyházmegyéje szlavóniai területein. Beíratta szeminaristái közé, majd először Zágrábba, azután Pécsre, végül Nagyszombatba rendelte teológiát hallgatni, ahol ezen kívül egyetemes történelmet és egyházjogot, valamint görög és héber nyelvet tanult. Egyetemi tanulmányai alatt szentelték pappá, tanulmányai befejeztével filozófiai és teológiai doktorátust szerzett, majd nagyjából egy évig a püspöki udvarnál tartózkodott. Klimó 1761-ben a Szerém megyei vinkovcei járásban fekvő Csótnémetibe (Nijemci, Horvátország) küldte plébánosnak, aki egyúttal esperessé is kinevezte, illetőleg a püspöki szentszék bírója lett; 1762-ben Szerém megye ítéltáblájának ülnökévé, egyszersmind tiszteletbeli kanonokká választották. 1763-tól ugyanott Felsőtárnok (Tovarnik, Horvátország) plébániájára került, ahol egészen 1781-ig látta el plébánosi és esperesi szolgálatát – akkor ugyanis az egyházmegyeről leválasztották a szlavón részeket. 1776-ban kapta meg a kanonoki stallumot teológus kanonokként; 1777–1789 között, a pozsonyi állami papnevelde létrehozásáig a pécsi szeminárium igazgatója volt.⁹ Hosszas betegeskedés után szélütésben hunyt el védőszentje, Szent István vértanú emléknapján, 1789. december 26-án.

7 Uo., 205; SZÖRÉNYI László, „Latin költészet 1770 és 1820 között” in, SZÖRÉNYI László, *Studia Hungarolatina: Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, 97–120 (Budapest: Kortárs Kiadó, 1999), 105–106; SZÖRÉNYI László, „Latin nyelvű Árkádia a tizenharmadik századi Magyarországon”, in SZÖRÉNYI, *Studia Hungarolatina*, 121–133, 125–126; SZÖRÉNYI László, „Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon”, in SZÖRÉNYI, *Studia Hungarolatina*, 134–146, 139–140; SZÖRÉNYI László, „A szegedi piaristák irodalmi tevékenysége”, in SZÖRÉNYI, *Studia Hungarolatina*, 147–157, 150.

8 „[...] coeptum auspiciato humaniorum litterarum cursum insigni laude absolvit Szegedini, qua in Vrbe suscepit, sibi que imitandum proposuit summum Poëtam Marcum Koritsányi [...]” HORÁNYI, *Nova memoria Hungarorum...*, 46–47. Idővel külön tanulmányban is érdemes foglalkozni e mester-tanítvány kapcsolattal a piarista mester fennmaradt költeményei alapján. Kettőnek szövegét Horányi közli is, lásd uo., 47 (lásd az (a) jelű lapalji jegyzetet); illetve Alexius HORÁNYI, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri* [...]: Pars II. cui accedet supplementum (Buda: Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1809), 246. Ugyanitt epigrammái és elégiái kéziratos kötetére is utal. Ez a kötet feltételezésem szerint azonos azzal, amely ma is megtalálható a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában: *Cupressus mortualis seu Carmen funerum* (For. 0–5. 34.). Továbbá Horányi arról is értesít, hogy Koricsánszky két hosszabb elégiáját tanítványa, Halapy Konstantin is közli saját elégiái egyetlen könyvének végéhez csatolva, lásd [HALAPY Konstantin], *Apologorum moralium libri VI: Elegiarum unicus* [...] (Nagyszombat: Typis Academicis Societatis Jesu, 1747), 374–394.

9 GÖZSY Zoltán, *A pécsi papképzés és az egyházi felsőoktatás története a 18. században*, Pécsi egyháztörténeti műhely 14 (Pécs: META Könyvek, 2023), 56.

2. Agyich költészetének lokális és globális aspektusai

Agyichban már a serdülő évek alatt mozgolódott a papi hivatás vágya, melyet csak növelt benne szülei halála és a ferences iskoláztatás. Ez a vágy elsőként a szerzetesség felé terelte őt. A szerzetesség útját azonban mégsem érezte magáénak, de később, minden bizonnyal Klimó püspök hatására, Agyich hivatása a világi papság formájában valósult meg. Klimó püspök számításai beváltak Agyich egyházi szolgálata tekintetében a Szerémségben, amit az esperesi kerület élén tizenennyolc éven át hűséggel ellátott felső-tárnoki plébániai szolgálat és a térség egyházi és világi bíróságain betöltött tisztségek is híven tükröznek. Végül pedig ehhez a gyökérzethez és szárhoz mint hajtás organikusán illeszkedik a szlavóniai és pécs-baranyai politikai-közéleti események rendi költészeti földolgozása. Önmagában véve Agyich *poeta doctus* költői hivatástudata láthatóan a piaristáknál erősödött meg.

Agyich István alkalmi jellegű neolatin költészete vállaltan lokális érintettségű, ami jól lemérhető a versek címezzettjein: többek között írt költeményt Széchényi Ferenc gróf pécsi kerületi biztosi (1786), Esterházy László Pál pécsi megyéspüspöki (1781) vagy Balassa Ferenc gróf szerémi főispáni (1762), szlavóniai egészségügyi biztosi (1763) és horvát-dalmát és szlavón báni kinevezésére (1785). A főleg hexameterekben, kisebb részt disztichonokban írt szövegek tagolhatók a korszak kedvelt, metrikai típusú kötetkompozíciós felosztása mentén is,¹⁰ noha Agyich azokat sem ilyen, sem más (kronologikus vagy tematikus)¹¹ elv szerint nem gyűjtötte össze kiadásra. A metrikai elv szerint tehát a *lyrica* kivételével írt *heroicát* (például Balassa egészségügyi biztosi kinevezésére vagy a pécsi jogakadémia egyéves fennállására 1786-ban), *elégiát* (például Széchényi kerületi biztosi kinevezésére vagy Klimó püspök halálára 1777-ben) és *epigrammát* (többek között Katona István történészhez vagy Vizer Ádám hermeneutikaprofesszorhoz). Műfaji szempontból gyakran *encomiumot* szerzett: ilyen dicsőítő költemény a Pécs felszabadításának századik évfordulójára írt költeménye, a *Saeculum* (Széchényi kinevezésének alkalmából), vagy a pécsi jogakadémia egyéves fennállására született *Carmen* (Teleki József pécsi tankerületi biztosi szolgálatára), mely jelen dolgozat tárgyát képezi. Írt még egy hat eklogából álló allegorikus pásztorkölteményt is *Bucolicon* címmel (Esterházy püspöki beiktatására). A mintegy harmincegy költemény java része, közel kétharmada, a józsefi évtizedben keletkezett, vagyis azután, hogy Agyichot esperesi szolgálatából felmentették. Ezek Agyich jóbarátja, Vizer Ádám biztatására szinte kivétel nélkül nyomtatásban is megjelentek. Csak kéziratban őrződött meg az epigrammák egy része és néhány hosszabb, 1780 előtti költemény.¹²

10 Lásd például Matheus Petrus KATANCHICH, *Fructus avctvmnales in iugis Parnassi Pannonii maximam partem lecti Latina et Illyrica* (Zagreb: Typis Episcopalis, 1794).

11 Lásd például Simon FABA, *Carmina, edita per Michaellem Tertina, Eperiesiensem* (Kassa: Typis Francisci Landerer, 1799); Franciscus SEBASTIANOVICH, *Poemata, sparsim antea edita, amicae memoriae cavsa collecta recvsaqve MDCCCV* (Buda: Typis Regiae Vniversitatis Pestanae, [1805]).

12 A teljes korpusz kritikai szövegkiadása folyamatban van (Stephanus Agyich: *Carmina quae exstant omnia*), melyet a *Neolatin Költők Tára* hiánypótló kutatási projekt tesz lehetővé. A kiadás remélhetőleg

Túl az alkalmi versek lokális érintettségén, az 1780-as évek elején Agyich megismerkedett egy másik, az európai neolatin költészet nyelvezetét is felrázó új ízléssel, az itáliai Árkádia Akadémia költészeteszményével is. Ez a világos nyelvi formákat, átlátható metaforákat és allegorikus beszédmódot kedvelő klasszicizáló irányzat érződik Agyich letisztult, szókincs terén a klasszikus latin nyelvállapotot közvetítő, vergiliusi–ovidiusi fordulatokat imitáló stílusvilágán.¹³ További kutatást igényel annak vizsgálata, mire milyen mértékben, s intézményi vagy személyi, illetőleg szellemi vonatkozásban miként hathatott a római Árkádia művészeteszménye. Agyich esetében például egy észak-itáliai osztrák katonatisztnek és Árkádia-tagnak, Domenico Carafa de Massa Nuova márkinak volt kitüntetett szerepe a római központú anyaintézmény szellemiségének és szervezeti felépítésének megismertetésében. Agyichnak ezt egy Carafához írott búcsúkölteménye és egy, a római Árkádia tagjaihoz (*ad Arcades Romanos*) szóló verses felvételi kérelme tanúsítja.¹⁴

Kevés adat áll rendelkezésre arról, milyen fokú hatást tulajdoníthatunk a privigyei piarista rendház és gimnázium tanárainak a neolatin árkádikus ízlés hazai terjedésében. Privigyén ugyanis Halapy Konstantin és Desericzky Ince egymást követő novíciusi igazgatósága alatt (1734–1739 és 1740–1742)¹⁵ komoly szellemi műhely alakult ki. Desericzky idejében, az ő javaslatára, már szép számban látogatták a növendékek a piaristák Kalazanci Szent József alapította római tanulmányi házát, a Collegium Nazarenumot, mely 1717-től az Akadémián belül külön kolóniát képezett.¹⁶ Azt is szinte még csak adatszerűen ismerjük, hogy a privigyei rendház ezen tagjai – Desericzky Ince, Conradi Norbert, Cörver Elek és János bárók, Horányi Elek – hazatérve kivétel nélkül latinra fordították a nazarenumi professzoraik természettudományos tankönyveit, ezzel honosítva meg Leibniz és Wolff tanait, valamint a newtoni fizikát a piarista iskolákban. Ennek kapcsán Sárközy Péter a „piarista előfelvilágosodás” gondolatát is fölveti.¹⁷

2026 folyamán meg is jelenik, elsősorban online, úgynevezett *digital born* szövegkiadásként, később pedig nyomtatásban.

13 Mivel a klasszikus latin nyelvi minta a kora újkori neolatin költészet egészét tekintve tömörszerű nyelvi alaprétet képez, a fenti elképzelés igazságát legalább a királyi Magyarország Árkádia-tagga választott neolatin költőinek stilisztikai megoldásain érdemes volna ellenőrizni. Az allegorizálás és a *verisimilitudo* kapcsán az Árkádia költészetelméletéről és Agyich lírájának árkádikus vonásairól lásd RÉDEY-KERESZTÉNY János, „The Arcadian spirit and creating a poetic image in István Agyich’s (1777–1785) lyric poetry”, *Camoenae Hungaricae* 9 (2024): 61–76.

14 RÉDEY-KERESZTÉNY János, „István Agyich’s (1730–1789) manuscript bequest of poetry in the context of the Hungarian influence of the Academy of Arcadia in Rome”, *Camoenae Hungaricae* 8 (2023): 82–95, <http://itk.iti.mta.hu/camhun/pub/2023/redeykereszteny.pdf>.

15 LÉH ÉS KOLTAI, *Catalogus religiosorum...*, 89–90, 138–139. Ugyanitt lásd a Halapy név írásmódjának rövid indoklását.

16 Anna Maria GIORGETTI VICHI, szerk., *Gli Arcadi dal 1690 al 1800 onomasticon* (Roma: Arcadia-Accademia Letteraria Italiana, 1977), 408.

17 SÁRKÖZY Péter, „Az olasz negédes kertjében”: *Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet hatása a 18. századi magyar irodalomban*, *Olasz irodalom, kultúra és művészetek 1 – Mundus: Új irodalom* 79 (Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008), 46–54, 195, 199, 204–208; SÁRKÖZY Péter, „Conradi Norbert Janus Pannonius-kiadásának irodalomtörténeti helye a XVIII. századi magyar műveltségben”, in *Labor omnia vincit: Tanulmányok Tüskés Gábor 50. születésnapjára*, szerk. HEGEDŰS

Mindez nem véletlen, mivel az Arkádia költészetelméletének és művészeti gondolkodásának különösen is a homlokterében álltak a korszak haladó tudományos elképzelései, s ahogy sok esetben maguk az *arcasok* (például a horvát fizikus, Ruder Josip Bošković, 1711–1787),¹⁸ úgy az említett piarista tanárok is egyszerre voltak kiváló természettudósok és elismert neolatin költők.¹⁹ Fontos körülmény, hogy a fent jelzett időszakban Koricsánszky éppúgy Privigyére került: az 1732/33-es tanévben a humaniorák repetense, 1736–1742 között pedig hitszónok volt, illetve a háztörténeti könyveket felügyelte. Majd 1743-tól 1747-ig tanította is ugyanott a retorikai és poétikai osztályokat, miként mestere, Halapy Konstantin (1698–1752), aki 1743–1746 között a gimnáziumot igazgatta, s Privigyén hunyt el.²⁰ Az említett költők műveinek további vizsgálata árnyalhatja a 18. századi költői latin nyelvhasználat klasszicizáló (például Révai Miklós, Hannulik János Krizosztom) vagy „barokkos” (például Halapy Konstantin, Koricsánszky Márk) tendenciáiról rendelkezésünkre álló ismereteket.²¹

3. Az Aeneis közép-európai recepciójához

Vergilius Aeneise Magyarországon a 15. századtól kezdve vált kötelező tananyagga. E tekintetben amellet, hogy a protestáns és katolikus középfokú oktatásban Vergilius neve a poétikai és retorikai osztályokban Cicero, Horatius és Ovidius neve mellett szerepel, az *Aeneis* a protestáns és a katolikus iskolákban egyaránt (tehát nem csak a jezsuitáknál) már az alsóbb előmeneteli fokok (grádusok) valamelyikén előkerült,²² jóllehet könyvhiány miatt a szövegek beszerzésére gyakran nem volt lehetőség. Ez iskolai használatra szánt kéziratok másolatok terjesztését vonta maga után a diákok körében. Azonban ezeket a másolatokat minden olvasati problémájukkal együtt továbbhagyo-

Béla, BRETZ Annamária és Csörsz Rumen István, 61–69 (Budapest: Balassi Kiadó–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2005), 63–66; SÁRKÖZY Péter, „Et in Arcadia ego: Magyarok és a XVIII. századi Itália”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983): 238–251, 248.

18 Bošković *Theoria philosophiae naturalis* (Velenca, 1763) című munkájában az emberi érzékszervek gondolkodást behatároló körén túllépve már feltételezte az elemi részecskék meglétét, ezért ma úgy tartják: igen korán élt a modern tudományos gondolkodás eszközeivel. Keith ANSELL-PEARSON, „Nietzsche’s Brave New World of Force: Thought on Nietzsche’s 1873 ‘Time Atom Theory’ Fragment & on the Influence of Bosovich on Nietzsche”, *Pli* 9 (2000): 6–35, 19–23, https://plijournal.com/files/ansell_pearson_1_pli_9.pdf.

19 SÁRKÖZY, „Conradi Norbert...”, 65.

20 LÉH és KOLTAI, *Catalogus religiosorum...*, 138–139, 205.

21 Jelenits István piarista szerzetes tanár foglalkozott eddig egyetlen műfaj, az epigramma alakulástörténetével. JELENITS István, „A latin nyelvű epigramma tizenharmadik századbéli piaristák költői gyakorlatában”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 73 (1969): 176–198.

22 MISKOLCZI István, *A kegyes-tanítói rendi privigyek kollégiumának története*, Művelődéstörténeti értekezések 26 (Vác: Pestvidéki Nyomda, 1907), 55–60. Thimár Attila ezzel szemben azt állítja, hogy az *Aeneis* egyedül a jezsuitáknál került elő a humaniorák előtt. THIMÁR Attila, „Gyárfás István *Aeneis*-fordítása 1717-ből”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98 (1994): 725–742, 725–726.

mányozták a következő évfolyamokra.²³ A királyi Magyarországon a 18. század folyamán iskolai használatban lévő szövegkiadások közül a Charles de la Rue (1643–1725) jezsuita hitszónok szerkesztette Vergilius-összes négy kiadást is megért a nagyszombati, majd a budai egyetemi nyomdában (Nagyszombat: 1735–1736, 1760; Buda: 1784, 1817). A könyvben a diákok találhattak lapalji latin nyelvű kommentárt, oldalankénti prózai parafrázist, retorikai gyakorlatokat és mutatót.²⁴ Ezt követi három kiadással egy másik jezsuita Vergilius-összes, azonban már csak főszöveggel (Nagyszombat: 1677, 1700, 1719), továbbá a kassai jezsuita akadémia önálló Vergilius-kiadása 1732-ből.²⁵ Míg az utóbbi tizenhatod-, az előbbieket nyolcadrét formátumúak, ami a tartalmi jegyek mellett szintén a kiadványok iskolai használatára utal. Külföldről a németországi Societas Bipontina ókori görög és római klasszikusokat megjelentető, nyolcadrét alakú sorozata Vergilius-kiadását (Zweibrücken, 1783), valamint Johann Peter Miller (1705–1781) filológus tanárnak a kolozsvári református kollégiumban 1780-ban utánnyomott, nyolcadrét szövegkiadását (Berlin, 1753) lehet megemlíteni. Vergilius műveit mindkettő további, hagyományosan a szerzőnek tulajdonított költeményekkel együtt adta közre kommentár és jegyzetek nélkül.²⁶

Klimo püspök Agyich számára is elérhető nyilvános könyvtára miatt figyelembe kell még venni egy exkluzívnak mondható, fölió méretű reprezentatív díszkiadást is. Ez a Vatikánban található egyik legrégebbi, i. sz. 4. századi Vergilius-kódex illusztrációiból készült rézmetszetekkel díszített, olasz prózai fordítással, kommentárral és olvasati eltérésekkel kiegészített, háromkötetes mű (Róma, 1763–1765) Antonio Maria Ambrogio (1713–1788) firenzei születésű jezsuita tudós munkája volt, aki a szöveget a firenzei Medici-könyvtár humanista kódexe, a *Codex Laurentianus Mediceus* alapján gondozta.²⁷ Mindazonáltal a Magyarországon megjelent 18. századi Vergilius-kiadások közül

23 LENGYEL Réka, „Ovidius est magister vitae (et litterarum): Ovidius tanítása nyelvről, irodalomról, életről a 18–19. századi Magyarországon”, in *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius*, szerk. BALOGH Piroska és LENGYEL Réka, 13–34 (Budapest: MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2017), 16–17; KECSKEMÉTI Gábor, „Utószó: Az iskolai gyakorlat és a 17. századi magyar próza fordítások”, in *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, BARTÓK István, BORZSÁK István és ERDÉLYI Lujza, tan. HAVAS László és KECSKEMÉTI Gábor, Régi magyar prózai emlékek 10, 575–613 (Budapest: Balassi Kiadó, 1993), 583–584.

24 PETRIK Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860*, a pótköteteket (5–10. köt.) szerk. KOMJÁTHY Miklósné és mások, 10 köt. (Budapest: Dobrowsky Ágost–Országos Széchényi Könyvtár, 1888–2018), 3:794–795, 5:539 (a továbbiakban PETRIK). A váci piarista rendház könyvtárában a nagyszombati első és a budai harmadik kiadás is megvolt az SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár katalógusa alapján.

25 THIMÁR, „Gyárfás István...”, 727; PETRIK, 3:794.

26 P. VIRGILIUS MARO, *Opera: Accedit M. Manilii Astronomicum cum notitia literaria*, Studiis Societatis Bipontinae, 2 köt. (Bipontum: ex Typographia Societatis, 1783); P. VIRGILIUS MARO, *Opera: Argvmentis et chrestomathia illustravit Ioannes Petrus Millervs ac iuxta exemplar Berolinense, anni 1753. recusa* (Kolozsvár: Typis Colleg. Reform., 1780). Vö. PETRIK, 3:795.

27 P. VIRGILIUS MARO, *Bucolica, Georgica et Aeneis ex Cod. Mediceo-Leurentiano descripta ab Antonio Ambrogio Florentino S. J. Italico versu reddita, adnotationibus atque variantibus lectionibus et antiquissimi codicis Vaticani picturis pluribusque aliis veterum monumentis aere incisus et cl. virorum dissertationibus illustrata*, 3 köt. (Roma: Joannes Zempel, 1763–1765). Vö. MÓRÓ Mária Anna, *A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimo Könyvtár katalógusa* (Budapest: Tarsoly Kiadó, 2001), 657.

a főúri könyvtárakban is valószínűsíthetően megvolt, ha más nem is, általában valamelyik de la Rue-féle kiadás – mint például a Károlyi család fői vagy a Festetics család keszthelyi kastélykönyvtárában.²⁸ Ez egyszerre mutathatja ezeknek a kiadásoknak a népszerűségét, illetőleg bejáratottságát a köz- és magánoktatásban.²⁹

A magyarországi *Aeneis*-receptióról általánosságban elmondható, hogy a 18. század derekáig, híven a *historia litteraria* irodalomszemléletéhez, a vergiliusi eposz is leginkább historiaként funkcionált, s ilyen értelemben a történeti forrásérték és hitelesség szempontjából közelítettek szövegéhez. Legalábbis például Hunyadi Ferenc, Báthory István és Zsigmond fejedelmek humanista udvari orvosa latin nyelvű költeményeinek feltárára váró *Aeneis*-intertextusai mellett³⁰ hatrészes magyar nyelvű trójai *Historiája* (Kolozsvár, 1577) költőileg, bokorrímes tizenegyesekben adta elő Trója történetét.³¹ Ugyanígy Huszti Péter *Aeneis*-fordítása (Kolozsvár, 1582), mely az eposz első teljes átültetése magyar nyelvre, négyes rímű strófákban, szintén a históriás énekek népszerű előadásában tolmácsolta a háború kimenetelét.³² Trója történetének népszerűségét mutatja, hogy még a 18. században is született két, részben prózai átdolgozás, illetve fordítás. Az egyik Dugonics Andrásról a *Troja veszedelme* (Pozsony, 1774), melyben a szerző az *Íliász* és az *Aeneis* nyomán dolgozta föl a trójai mondakört, utóbbi második énekét négysarkú tizenkettesekben, voltaképp iskolai használatra szánt szöveggyűjteményként. A másik Gyárfás István *Vergilius poétának Aeneise* (1717) című, kéziratban maradt munkája, mely ugyancsak történeti módon, de szórakoztató olvasmányként is közelített a témához. A történeti műfajokon belül a krónika és a história közötti különbség, hogy az utóbbi narratív sémákat, tehát fikciós eljárásokat, így például szereplői dialó-

28 BUDA Attila és Tüskés Anna, „Horatius, Ovidius és Vergilius művei főúri könyvgyűjteményekben: A fői Károlyi-kastély egykori és a keszthelyi Festetics-kastély Helikon könyvtára”, in BALOGH és LENGYEL, *Római költők...*, 324–355, 334.

29 Teljes körű kutatást nehéz volna végezni, hiszen a rendelkezésre álló adattárak az eredeti könyvjegyzékeket közlik, így a kiadványok feloldása további kutatást igényel. Lásd például CZEGLÉDI László, KRUPPA Tamás és MONOK István, szerk., *Magyarországi magánkönyvtárak V. 1643–1750*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13/5 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2010); OLÁH Róbert, szerk., *Protestáns intézményi könyvtárak Magyarországon 1530–1750: Jegyzékszerű források* (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009); MONOK István, NÉMETH Noémi és VARGA András, szerk., *Erdélyi könyvesházak III. 1563–1757*, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 16/3 (Szeged: Scriptum Kft., 1994). Mindenesetre például az 1719-es nagyszombati kiadvány, további Vergilius-kiadások mellett, Esterházy József (1682–1748) országbíró cseklézi kastélya könyvtárában és Radvánszky László (1701–1759) országgyűlési követ könyvei 1750-ben összeírt jegyzékében is szerepel. CZEGLÉDI, KRUPPA és MONOK, *Magyarországi magánkönyvtárak...*, 123, 172. A szegedi piarista rendház könyvtárának katalógusában viszont nem található Vergilius-kiadás: VARGA András, szerk., *Régi könyveink és kézírataink katalógusai: A szegedi piaristák könyvtára*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Bibliothecaria 9/1 (Szeged: Hungaria, 1986).

30 Lásd FRANCISCUS HUNYADINUS, *Poemata Latina omnia*, szerk. MOLNÁR Dávid, Europica varietas Tokajensis: Fontes 5 (Budapest–Sárospatak: L'Harmattan–Tokaj-Hegyalja Egyetem, 2022), doi: [10.56037/978-963-414-957-6](https://doi.org/10.56037/978-963-414-957-6).

31 MOLNÁR Dávid, „A hun Vergilius: Hunyadi Ferenc”, in HUNYADINUS, *Poemata...*, 7–88, 28–39; CSENGÉRY János, „Vergilius a magyar költészetben (Első közlemény)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 41 (1931): 24–34, 26.

32 THIMÁR, „Gyárfás István...”, 725–726; VADAI István, „Az eposztól a ponyváig: »Oly búval, bánattal az Aeneás király«”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 96 (1992): 676–684; CSENGÉRY, „Vergilius...”, 27.

gusokat, epizódokat, jellemrajzokat is tartalmaz, szemben az előbbi időrendben haladó, tényrögzítő szemléletével. Ami pedig az elbeszélő költészetet vagy jelen esetben az eposzfordításokat is illeti, szerzőik mesés, költött elemekkel (*fabula*) ékesítik fel az epikus költői tárgyat, a megtörtént eseményeket.³³ Ez a kölcsönösen egyértelmű terminológia élt tovább a 18. században is, hiszen Szerdahely György Alajosnak az elbeszélő költészetről szóló, 1784-ben Budán megjelent esztétikai művében hasonlóképpen, bár a tanúbeszámoló beiktatásával élesebben tett különbséget történetírás és hősköltemény között. Míg előbbi „alapja a valóság: kell, hogy legyen tanúja annak, ami történt”, az utóbbi „elbeszélésekből táplálkozik, és megelégszik a valóságosság látszatával”.³⁴

A vergiliusi eposz mint irodalmi alkotás vagy műegész iránti érdeklődés későn, a 18. század végétől éledt fel.³⁵ Ezt jelzi Baróti Szabó Dávid teljes, hexameteres fordítása (*Virgilius Énéisse*, Bécsben, majd Pesten, 1810–1813, az eklogákkal együtt), valamint az 1780-as évektől folyóiratokban kiadott fordításmutatványok. Különösen sokan mérték össze fordítói képességeiket az I. énekben szereplő Iuno–Aeolus-epizód tolmácsolásában.³⁶ E részletnek önálló hagyománya alakult ki irodalmunkban. Janus Pannonius iskolai versgyakorlatnak (*certamen*) készült *Eranemos*ának a szelekkel kapcsolatos latin szöveghelyeket felsorakoztató, „cento-szerű mozaikjában” az *Aeneis* I. éneke a legtöbbet idézett előkép.³⁷ Baróti Szabó Dávid *A' Komáromi Föld Indulásról* című verse és Csokonai Vitéz Mihály *A' Tengeri Háború* című költeménye több elemét szintén a tengeri jelenetből vette át.³⁸ Csokonai el nem készült *Árpádiás*ának és Pálóczi Horváth Ádám *Hunniás*ának (1787) mintája ugyancsak Voltaire *Henriade*-ja és az *Aeneis* volt. Az utóbbi két költő esetében reflektált olvasatot feltételezhetünk, hiszen a munkához referenciaként is használták Szerdahely említett szakkönyvét.³⁹

33 BENE Sándor, „Szigeti veszedelem: Fikció, valóság és a halál pedagógiája”, in *„Vár állott...”: Tudományos történelmi konferenciák: Vajdahunyadvár 2013–2016*, szerk. HERMANN Róbert, 131–162 (Budapest: Line Design, 2017), 132; BENE Sándor, „Valóság és költészet a Szigeti veszedelemben”, in *Emlékpajzs Szigetvárnak 1566–2016: Válogatás a 2016-os emlékévi történelmi, irodalomtörténeti tanulmányaiból, műalkotásaiból és ünnepi dokumentumaiból*, szerk. JÁNOSI Zoltán, KORDICS Noémi és MIRTSE Zsuzsa, 182–184 (Budapest: Magyar Napló, 2016).

34 SZERDAHELY, *Esztétikai írásai*, 2:203.

35 THIMÁR, „Gyárfás István...”, 725–726.

36 RÉDEY-KERESZTÉNY János, „Antik auktorok verstani öröksége Horváth Ádám írásaiban”, in *Kis világbeli nagy világ: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádámról*, szerk. CSÖRSZ Rumen István és MÉSZÁROS Gábor, *Reciti konferenciakötetek* 10, 301–369 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020), 331–332, <https://www.reciti.hu/2020/6302>.

37 Zaynab DALLOUL, „Interpretations of Janus Pannonius' *Eranemos* in Light of the Cultural Heritage and Library of Count Sámuel Teleki and Alexander Kovásznai”, *Zbornik o problémach a dejinách knižnej kultúry* 34 (2016): 182–192; CSENGERY, „Vergilius...”, 25.

38 CSENGERY János, „Vergilius a magyar költészetben (Második, bef. közlemény)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 42 (1931): 145–165, 148–149. Az 1761-ben esztergomi érsekké kinevezett Barkóczy Ferencet is köszönti olyan nagyszombati költemény (propemptikon), melyben a beszélő a Nagyszombatból Pozsonyba, az érseki székhelyre igyekvő Barkóczy alakját tartóztatja a szelek királya, Aeolus segítségével, aki hóval torlaszolja el az utakat. Lásd DÓBÉK Ágnes, „Antik költők öröksége 18. századi alkalmi műfajokban”, in BALOGH és LENGYEL, *Római költők...*, 57–69, 62–65.

39 BALOGH Piroska, „Szerdahely György Alajos szakesztétikai műveiről”, in SZERDAHELY, *Esztétikai írásai*, 2:465–528, 496; RÉDEY-KERESZTÉNY, „Antik auktorok...”, 346–359; MARGÓCSY István, „Szerdahely György Alajos művészetelmélete”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 93 (1989): 1–33, 11–12.

Agyich kapcsán a magyarországi *Aeneis*-repció talán legfontosabb mozzanata az a történeti párhuzam, amely Trója és a töröktől megszállt Magyarország pusztulása között tételeződött. Ennek az elképzelésnek egyik jelentős képviselője Zrínyi Miklós eposza, az *Obsidio Szigetiana*, vagyis a *Szigeti veszedelem* (Bécs, 1651), melyet vallásos és nemzeti jellege köt markánsan az *Aeneis*hez. Míg utóbbi a honalapítás, Róma későbbi dicsőségének az eposza, az *Obsidio Szigetiana* a nemzeti lét megmentéséé. Ugyanis miként Iulusban Aeneas és a trójai nemzetség további öröklődése biztosított, úgy Zrínyi Miklóssé és a Hungarus népeké fiában, Györgyben él tovább.⁴⁰ (Zrínyi Miklós *Sirena*-kötetét benne az eposszal öccse, Zrínyi Péter horvát fordításban Velencében is megjelenítette 1660-ban; Agyich talán ismerhette ezt a horvát szöveget.)⁴¹ Listius László ugyan csak ezt a koncepciót képviseli Brodarics István Mohácsról szóló *Historia verissimájából* készült, Balassi-strófákba szedett átköltésében (*Magyar Márs*, 1653), mely motivikusan kapcsolja össze Trója felégetését a mohácsi csatavesztéssel. Ugyanakkor a 17. századtól a toposz kiegészült az újjászületés, a sors jobbra fordulásának mozzanatával is, miáltal „a békés révbeérésnek is szimbóluma lett az *Aeneis*”.⁴² Erre Baranyai Decsi János egyik adagiuma, az *Aen.* I, 199 parafrázisa jó példa: „Ne had magad, jobban adgya Isten”. A vergiliusi eposzhoz kapcsolódó két eszme a 17. század végére összefonódott. Vagyis eszerint miként Trója, úgy Magyarország is elpusztul, de ahogyan Aeneas új hazát alapít Latiumban, Magyarország is újjászületik.⁴³ Mint alább látni fogjuk, Agyich és néhány kortársa neolatin költészetében az utóbbi toposzrendszer variálódik tovább. Sőt, előttük fél évszázaddal a jezsuita Répszeli László *Hunnias* című latin honfoglalási eposzában (Nagyszombat, 1731) már jelentkezik a Mátyás-kor iránti nosztalgia: a római nép hivatásának analógiájára (*Aen.* VI, 847–853) a hunok nemcsak a zsarnokot fogják lerázni (a törököket és a Habsburgokat is), hanem Mátyás király humanista udvara ide vonzza majd a világ összes művelt elméjét.⁴⁴

A neolatin epika tágabb kontextusában Agyich kiséposzai az *Aeneis* panegirikus modelljéhez fűződnek, mely hagyomány a 4. században Claudianus, Honorius császár udvari költőjének kezdeményezésére alakult ki. Claudianus az uralkodó dicséretét sikeresen alkalmazta epikus témákra azon elv mentén, hogy az *Aeneis* a *gens Iulia* dicsőítéseként fogható föl.⁴⁵ Ez a megszólalásmód az alkalmi költészet enkomiasztikus regiszterének széles spektrumát is előrevetíti, ahol a jellemábrázolás révén egyfajta jellemépítés zajlik az olvasóközönség nevelésére, miközben a szerzők iskolás koruktól kezdve a felelősségteljes állampolgár és engedelmes alattvaló szerepébe bújva a demonstrátor helyzetéből

40 CSENERGY, „Vergilius...”, 29; BENE, „Szigeti veszedelem”.

41 A fordításról lásd UTASI Csilla, „Az *Obsidio Szigetiana* horvát fordítása”, *Tanulmányok (Újvidék)* 53, 2. sz. (2016): 15–22.

42 THIMÁR, „Gyárfás István...”, 727–728.

43 Uo.

44 SZÖRÉNYI László, *Hunok és jezsuiták: Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből* (Budapest: Nap Kiadó, 2018), 70–234, 176.

45 PAUL GWYNNE, „Epic”, in *A Guide to Neo-Latin Literature*, szerk. VICTORIA MOUL, 200–220 (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 200, doi: [10.1017/9781139248914.013](https://doi.org/10.1017/9781139248914.013).

szólalhatnak meg.⁴⁶ Továbbá az Agyich heroikus költeményeiben is uralkodó vergiliusi modell az epikus narratív sémák öröklődését is magyarázza. Például azt, hogy egyes szereplők az *Aeneis* II. és III. éneke analógiájára gyakran öltik magukra a szerző mint narrátor szerepét,⁴⁷ amint azt az alábbi Agyich-költemény is szemlélteti.

4. Honkeresés hontévesztéssel

4.1. Vergilius a trójai ősookról

Agyich kisepikájának *Aeneis*-intertextusai közül az alábbiakban a Tévedés kulcsszóval a hontévesztéshez kapcsolódó szöveghelyeket elemzem.⁴⁸ A téma az *Aeneis* III. énekének Kréta-epizódjában jelenik meg (*errore locorum*, *Aen.* III, 181), s hangsúlyos szerepet kap Agyich 1786-ban megjelent, Teleki Józsefet köszöntő *Carmen*jében.⁴⁹

Vergiliusnál a III. ének elején Aeneas és a társak Délosz szigete, Apollo jósdája felől Krétára hajóznak. A jósiszten Déloszon elhangzott szavait ugyanis Anchises úgy értelmezi, hogy őseik közül Teucer – és Iuppiter – szülőföldje, azaz Kréta volt az első, amely nemzetüket hordozta (szó szerint „viselő volt velük”, fogalmaz Apollo: „Dardanidae duri, quae uos a stirpe parentum / prima tulit tellus, eadem uos ubere laeto / accipiet reduces.” *Aen.* III, 94–96), s Teucer éhínség miatt (Strab., *Geogr.* 13, 1, 49) innét vetődött szintén elsőként Trójába. (*Aen.* III, 108.) Ahány olvasó, annyi értelmező. Vergilius talán a *parentum* általános és konkrét értelmével játszik itt, miként megvilágítani igyekszem, amennyiben Anchisestől a Iuppiterre való hivatkozás teljesen indokolatlan lenne, hacsak azért nem, mert hiszen ezzel is – vélt igazát erősítendő – a krétai föld elsőségét emeli ki, s Iuppitert valóban úgy is emlegeti, mint aki a királyok és a népek atyja, így a trójaiaké is. (*Aen.* III, 104–106.)

Krétán szerencsésen partra száll a trójai maradék. Mihelyt azonban házassághoz és földműveléshez látnak, Aeneas pedig jogot szolgáltat, és kijelöli a lakhelyeket, váratlanul az éghajlat megfertőződése, a dögvész miatt mind ők maguk, mind a föld termése a kedvezőtlen nyári évszaktól pusztulni kezd. (*Aen.* III, 135–146.) Ekkor Anchises arra buzdítja társait, hogy hajózzanak vissza Déloszba megtudakolni a bajok okát. A visszafordulásuk előtti éjszakán azonban Aeneasnak álmában megmutatkoznak a trójai ősök házi istenei, a *Penates*, akik pontosítják a déloszi Apollo jóslatát az elfelejtett ős-

46 Sarah KNIGHT, „How the Young Man Should Study Latin Poetry: Neo-Latin Literature and Early Modern Education”, in MOUL, *A Guide...*, 52–65, 55.

47 Florian SCHAFFENRATH, „Narrative Poetry”, in *The Oxford Handbook of Neo-Latin*, szerk. Sarah KNIGHT és Stefan TILG, 57–72 (Oxford: Oxford University Press, 2015), 58.

48 Vergilius eposzának szövegét a következő kiadás alapján használtam: Publius VERGILIUS MARO, *Opera*, szerk. Roger Aubrey Baskerville MYNORS, Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis (Oxford: Clarendon Press, 1972). Az *Aeneis* és a tanulmányban szereplő többi latin költemény szövegrészleteinek fordításai a sajátjaim.

49 Stephanus AGYICH, *Carmen ad Regiam Academiam Qvinque-Ecclesiensem, amplissimis honoribvs [...] Iosephi Teleki de Szék [...]* (Pest: Josephus Godofredus Lettner, [1786]), 1r–7v.

atya vagy, jobban mondva, *ősatyák* kilétét és szülőföldjét illetően. A pontosítás első része feddés, mely Aeneasnak szól: nagyra hivatott utódainak várost kell alapítania, s az ehhez szükséges hosszas számkivetést és törődést nem kerülheti el. Másodsor, miként helyesbitenék a *Penates*, a déloszi Apollo nem Krétában rendelte letelepedni a trójaikat, hanem „Hesperiaiban” – ez a mi saját lakhelyünk (mondják a trójai házi istenek).

1. táblázat. est locus...⁵⁰⁵¹

AGYICH, <i>Carmen ad regiam...</i> (1786), 4r–v	Verg., <i>Aen.</i> III, 156–168
Hermész a Múzsákhoz	A trójai házi istenek Phoebus nevében Aeneashoz
[...] Vestra quidem gravibus mens est exercita curis; Restat adhuc sudasse tamen. Ne quaeso laborem Temnite; nam vestri studio deprecatur iste: Quin missa properate mora quo Numina poscunt. Est locus extremis inter duo flumina terris, Peuche vocant veteres, veteri stat gloria terrae: Rara loci facies; viridantia gramina circum, Eximii fontes, nemorisque recentior umbra, Et qui se celsi tollunt ad sidera montes.”⁵⁰	[...] nos te Dardania incensa tuaque arma secuti, nos tumidum sub te permensi classibus aequor, idem uenturos tollemus in astra nepotes imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis magna para longumque fugae ne linque laborem. mutandae sedes. non haec tibi litora suasit Delius aut Cretae iussit considerare Apollo. est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt, terra antiqua, potens armis atque ubere glabrae; Oenotri coluere uiri; nunc fama minores Italiam dixisse ducis de nomine gentem. hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum. surge age et haec laetus longaeuo dicta parenti haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat Ausonias; Dictaean negat tibi Iuppiter arua.”⁵¹

Az a föld tehát, másik néven Oenotria, avagy Itália, melyet előbb a görögországi Árkádiából elszármazó Oenotrus, majd utóda, a szintén idegenből áttelepülő szicíliai Italus

50 „Ügy bizony, súlyos gondok gyötrik a szíveteket, / és mégis további fáradozások várnak. Kérlek, a munkát / meg ne vessétek! Hiszen igyekezetetekből ez hiányzik: / hanem késlekedés nélkül oda siesse-tek, ahová az Istenek hívnak. / Van egy hely két folyó közt a föld határán, / Pécsnek nevezik a régiek, hírneve most is él a hajdani földnek: / ritka szép vidék, körös-körül virulnak mezői, forrásai kitűnők, ligetében az árny is üdítőbb, / és a csillagos égig érő hegyei.”

51 „Mi, akik téged és fegyvereseidet Dardania felelgetése közben is követtük, / akik irányításoddal a háborgó tengert is átszeltük, / mi vagyunk azok, akik jövődök unokáidat a csillagokig emeljük, / s városuknak hatalmat adunk. / Te a nagy utódoknak készítsd el a nagy falakat, s ne állj el a számkivetés hosszas gyötrelmétől. / Székhelyeteken módosítani kell. Nem ezt a krétai partot javasolta nektek / a déloszi Apollón, vagy parancsolta, hogy letelepedjete. / Van egy hely, a görögök Hesperiaának hívják, / ősi föld, harcban erős és termőföldje is dús; / oenotriai emberek lakták, most az a hír járja, / hogy utódaik vezérük nevéből itáliainak nevezik a nemzetségüket. / Nekünk ez a saját lakhelyünk, innét származik Dardanus és Iasius atya is, akitől mint őszüktől nemzetségünk származik. / Rajta, kelj hát fel, és éltes atyádnak boldogan add tovább a mondottakat, / amelyekhez kétség sem férhet: Corythust / és az auson földeket kívánja, a dictei szántókat tiltja Iuppiter.”

királysága révén illetnek az Aeneas értesítő házi istenek olyan nemzetségnevekkel, melyek az uralkodók nevéből származnak, s önelnevezéssel váltak közkeletűvé. A térség lényegében a mai Calabriánál kisebb területet foglalt magában a Lacinium-hegyfoktól délre (ma Capo Colonna), melyet nyugatról a Tirrén-tenger, keletről és délről pedig a Jón-tenger határol.⁵² Italus ugyanakkor a Tiberis folyóig, Latiumra is kiterjesztette országát, éppen arra a területre, melyet az *Aeneis* végén Turnustól hódít el Aeneas. (Serv., *ad Aen.* 1, 2, 532–533.)

A római–etruszk hagyomány szerint, melyet Vergilius követ, s amely a korabeli olvasók előtt is még homályos és újszerű volt,⁵³ Dardanus innen és nem Árkádiából⁵⁴ érkezett Kis-Ázsiába: Latium őslakosaitól, az *aboriginesektől* elszenvedett vereség következtében kényszerült kivándorolni Szamothrakét érintve testvérel, Iasusszal együtt. Iasius Szamothrakében maradt, Dardanus továbbment Phrygiába, ahol miután Teucer befogadta, majd földdel és feleséggel is megajándékozta, Dardania néven megalapította a későbbi Tróját. A görög hagyomány szerint (Apollod., *Bibl.* 3, 12, 1) a testvérpár édesanyja Atlasz lánya, Elektra, édesapjuk Zeusz volt. Servius Maurus Honoratus, 4. századi grammatikus *Aeneis*-kommentárja nyomán Iasius apja Corythus etruszk fejedelem volt, akinek a nevét a róla elnevezett közép-itáliai város (ma Cortona) és hegy is viselte, s csak Dardanus született Iuppitertől. (Serv., *ad Aen.* 3, 167, 170; 7, 207; 9, 10; 10, 719.) Vergilius tehát nem a krétai (Teucer–Iuppiter), sem Dardanus tekintetében az egyik lehetőségként számba vehető árkádiai eredetmondát veszi alapul, hanem Italus kapcsán a „rómait”. Minek következtében az Anchises által félreértett *parentum* (vö. *Aen.* III, 94) Dardanus és Iasius ősatyákra vonatkozik, Vergilius pedig kegyelettel megemlékezik az új hazába nem lépő fivéről, akitől így éppannyira származik a trójai nemzetség, mint Dardanus atyától, mivel Szamothrakében Iasius honosította meg isteneik kultuszát, miután az örökséggel együtt a házi isteneket (*dei Penates*) is elosztották egymás között. (Serv., *ad Aen.* 3, 15; 7, 207.) Ezt fejezi ki az *Iasiusque pater*, amihez hozzájárul még értelmi egyeztetés útján a trójai nemzetség eredetének elvont kiterjesztése is, hogy az Iasiusra is vonatkozhassek (*genus a quo principe „id est unde”,* vö. Serv., *ad Aen.* 3, 168).⁵⁵ Vergilius tehát nem a (metrikai) szükségnek engedve teszi Dardanus neve után és a vo-

52 Vö. Dion. Hal., *Ant. Rom.* 1, 35; Arist., *Pol.* 7, 10, 2. Felhasznált kiadások: DIONYSIUS OF HALICARNASSUS, *Roman Antiquities*, vol. 7, books 11–20, ford. Earnest CARY, Loeb Classical Library 388 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950); ARISTOTLE, *Aristotle in 23 Volumes*, vol. 21, ford. Harris RACKHAM (Cambridge, MA–London: Harvard University Press–William Heinemann Ltd, 1944).

53 Nicholas HORSFALL, *Virgil, Aeneid 3: A Commentary*, Mnemosyne Supplements 273 (Leiden: Brill, 2006), 111, doi: 10.1163/9789047418245_003.

54 Vö. Dion. Hal., *Ant. Rom.* 1, 61–62. Vergilius az arisztotelészi aitiológiát (Italus királyról magyarázza Itália nevének eredetét, lásd Arist., *Pol.* 7, 10, 2) és Corythus etruszk fejedelem mivoltát fésülhette össze Dionüsziosz Halikarnasszeusz imént jelölt *Római régiségek*-beli elbeszélésével úgy, hogy Iuppiter–Zeusz helyett Corythus tette meg Iasius nemzójének.

55 Charles de le Rue az elterjedt gyakorlat szerint jár el, tudniillik az „a quo”-t „Dardanus”-ra vonatkoztatja: „Igitur à quo, non ad Jasium, sed ad Dardanum referri debet.” Még érdekesebb és a maga módján briliáns s talán még ellentmondásos is, ahogyan ezt prózai parafrázisában adja: „Hae sedes addictae sunt nobis: hinc natus est Dardanus, et Pater Jasius, à quo Dardano Principe genus nostrum dictum est.” (Kiemelések az eredetiből.) Hiszen hiába a „Dardano” betoldás a „Principe” előtt, ha az „à quo”-val Iasius is bele kell érteni

natkozó mellékmondat elé Iasiusét:⁵⁶ a retorikai feszültséget a kompozíció tekintetében a *parentum* motiválja, amelytől a jóslat értelme függ. Hiszen az eposzköltő az ókori történelemfelfogás világképe szerint körforgásszerűen az óhazából (Trója) az *őshazába* telepíti vissza Aeneast, mégpedig pontosan oda, Latiumba, ahonnan Dardanust és Iasiuszt az őslakosság kiszorította.

4.2. Trója-mitopoézis 18. századi neolatin kontextusban

Ha most Agyich *Carmen*jének vonatkozó sorait nézzük az 1. táblázatban, feltűnőek a hasonlóságok. Ugyanolyan értelmű feddés hangzik el itt is („ne... laborem temnite”); a *pietas*, az isteni végzés iránti hűségből és engedelmességből kibontakozó sorsfeladat ugyancsak összefügg a fizikai gyötrelemmel és fáradtsággal („vestri studio deposcitur iste”), melyek távlatosságukkal éppúgy biztatással is oldják a dorgálást. Ugyanazzal a formulával („est locus”) kapcsolódik ehhez a reményteli kilátás: az új haza név szerinti megemlézése, amit Agyichnál is az elnevezés kérdése („Peuche vocant veteres”), a föld ősi mivolta („veteri stat gloria terrae”) és a bőségtoposzok színesítenek. Ám Vergilius rusztikus és historikus színezetű tömörségéhez képest ez utóbbiak Agyichnál inkább a bukolikus költészet *locus amoenus*aiból származnak.

Költeményében Agyich a győri Jogakadémia Pécsre áthelyezésének állított emléket, ugyanakkor ebben az eseményben a történeti példázat lehetősége ragadta meg: a költészet eszközével a dél-dunántúli városnak a *respublica litteraria* virtuális hálózatába történő visszakapcsolása. Már csak Klimó püspök egyetemalapítási szándéka miatt is; a püspök ezt 1769-ben kezdeményezte az uralkodónál, ám végül Klimó korai halála miatt nem valósulhatott meg. A címlap tanúsága szerint az alkalmi vers gróf széki Teleki József (1738–1796) ugocsi főispán tiszteletére készült, aki 1785-től a pécsi kerület iskolai és tanulmányi főigazgatója volt („per districtum Quinque-Ecclesiensium supremus regius scholarum et studiorum director”). Ennek kapcsán az átköltöztetett intézmény egyéves fennállását is ünnepelte a szöveg („pro evoluta primo scholari anno”).⁵⁷ Mindezek a szempontok explicit módon a *translatio studiorum* humanista gondolkörébe utalják a *Carment*. Általa közvetlenül azonban egy nagyobb nyilvánosságot kapott esemény, a nagyszombati jezsuita egyetem Budára hozatala és különösen is utóbb, az intézmény 1780-as felavatása alkalmából született reprezentatív költeményekhez kapcsolódik Agyich, elsősorban a latinul írott kiseposzi igényű szövegekhez.⁵⁸

a *genus nostrumba*. P. VIRGILIUS MARO, *Opera, cum interpretatione, et nonnullis notis P. Caroli Ruai Soc. Jesu*, szerk. Charles de la Rue, 3 köt. (Nagyszombat: Leopoldus Josephus Berger, 1735–1736), 2:148.

56 HORSFALL, *Virgil, Aeneid* 3, 155–156.

57 AGYICH, *Carmen ad regiam academiam...*, 1r.

58 RÉDEY-KERESZTÉNY János, „A közösségi identitás formálódása latinul, alkalmi versekben a 18–19. század fordulóján: Irodalomtörténeti adalékok a nemesi nemzet és a kulturális nacionalizmus közötti átmeneti időszakhoz”, in *Közvetítők és közvetítés: Kulturális transzfer a hosszú reformáció kontextusában*, szerk. Kovács Janka, MÓRÉ Tünde, RÉDEY-KERESZTÉNY János, RÉDEY-KERESZTÉNY Júlia, VIRÁG Csilla és VRABÉLY Márk, Reciti konferenciakötetek 12, 55–91 (Budapest: Reciti Kiadó, 2021); NYILAS Márta,

Ezek közül az egyikben markánsan felvetődik a Hungarusok és a trójaiak sorsközösségének gondolata, melyet a szerző, Molnár János (1728–1804) jezsuita szerzetes, fizikus és a *Magyar Könyv-Ház* szerkesztője a humanizmus költői eszköztárával bont ki. Ennek lényege, hogy az 1541-ben a töröktől feldúlt és kifosztott Buda képe nem más jelöl, mint a Trója fellegvárával, a Pergamonéval azonos kulturális világéget, különös tekintettel Mátyás király odavesztett humanista könyvtárára. Másfelől ez a kulturális azonosságtudat – némiképp Mátyás politikai reprezentációjának hun–magyar azonosságtudatával is szembehelyezkedve – mint költői toposz úgy is elbeszélhető, hogy Budát az antikvitásnak Mátyás könyvtára köteteiben, a Corvinákban felhalmozott kulturális öröksége Róma utódvárosainak sorába illeszti. E humanista képlet szerint mind a hajdani dicsőség, mind a pusztulás, mind a rehabilitáció jelképesen Pallasz Athéné alakja köré szerveződik, akinek jelenléte, illetve ismételt letelepítése az *Aeneis* kulturális alapszövege révén (lásd Athéné védszobrának, a Palladiumnak az elhurcolását: *Aen.* II, 163–170) szavatolhatja Trója dicsőségének Rómán át a Hungarusokra és Budára háramlását (tranzitvitását: ha A~B és B~C, akkor A~C).⁵⁹

Egy másik költeményben, melyet Sebastianovich Ferenc (1741–1799) zágrábi kanonok írt (aki egyébiránt az Árkádia Akadémia tagja volt), Trója ugyancsak központi funkciót tölt be. A dardán város pusztulása ezúttal a jezsuita rend feloszlását jelképezi, melyet XIV. Kelemen pápa hirdetett ki 1773. július 21-én, és *Dominus ac Redemptor* kezdetű bullájában szentesítette. Sebastianovichnál ennek következtében a Múzsák, avagy a kegyvesztett jezsuiták bolyongásának híréől hangos a földkerekség.⁶⁰ Érdeklükben Pallasz Athéné azzal a kéréssel jár közben Iuppiternél, hogy kívánságukkal összhangban vagy a korábbi lakhelyükre térhessenek vissza, vagy az istennőt fogadja be új királyi székhely. Iuppiter végül is a Helikonra való visszatérés helyett az utóbbi kérésnek tesz eleget, és a Múzsák számára a hűtlennek bizonyuló Róma után az új Pergamont Budán, az egyetemnek átengedett királyi palota épületében találja fel.

Agyich vonatkozó költeményében ugyancsak a jezsuita rend feloszlásának kortárs eseményére reagál, amikor a költemény elején a Múzsák szóvivőjeként Melpomené előadja hányattatásaik sorát Hermésznek, aki ellenőrző körútjáról visszatérve a Pinduson látogatja meg őket. A tragikus költészet Múzsája, aki a többieknél jobban ért a gyászos események előadásához, némi vonakodás után belekezd, hogy előkelő vendégük noszogatására elmondja: noha őket Iuppiter a finom természet („instillare bonos animos”) és a kifinomult ízlés („corda tenere sensibus eximiis”) terjesztésére rendelte – a latin fogalmak az íz-

Pest-Buda a 18. század költészetében, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár: Tanulmányok, új sorozat, 7 (XXX) – Budapest Gyűjtemény (Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1961), 19–26.

59 RÉDEY-KERESZTÉNY, „A közösségi identitás formálódása...”, 77–79. Lásd [MOLNÁR János], „Musarum Budensium cum Musis Pestanis suum apud praesidem occupatis, de panegyrico Mariae Theresiae [...] inaugurationi R. Univers. Budensis congruente consultatio”, in *Monumentum inaugurationis Regiae Universitatis Budensis peractae e decreto Mariae Theresiae [...] anno M. DCC. LXXX, die XXV. Iunii*, 1–13 (Buda: Typis Regiae Universitatis, 1780), 4–8.

60 Lásd SEBASTIANOVICH Ferenc, *Carmen ad regiae Universitatis Budensis inaugurationem oblatum* (Zagreb: Josephus Carolus Kotsche, 1780). Sebastianovich költeményét még ugyanabban az évben és ugyanezen a címen Pécsen is nyomtatták Engel János József nyomdájában.

lésképzés korabeli kulcstényezőit takarják⁶¹ –, fáradozásaik haszna a kárvallottak keserű fájdalomával egyenlő; és nem is a török fenyegetettség vagy Mátyás király szétrablott kódexkincsei, hanem a jezsuiták veszte miatt („Loiolidum excidio”). Agyich ezen a ponton ugyanazt a szintagmát használja, mint Sebastianovich, ráadásul ugyanabban a metrikai helyzetben, a sor elején, az ötödfelés (penthémimerész) metszet előtt, ami a következő néhány sorral együtt világosan jelzi Agyich részéről a Trója-mitológéma használatának tudatosságát és kortársi forrásait: az „egyetemalapítási” latin epüllionokat. Melpomené ugyanis Pallaszra hivatkozik, aki a budai várhegyen felüthette székhelyét, miközben ők, bárhol vesztegeljenek is megbízhatatlan hajóikkal, mindig ide-oda csapódnak.

2. táblázat. „Loyolidum excidio”^{62,63}

AGYICH, <i>Carmen ad regiam...</i> (1786), 3r–v	SEBASTIANOVICH, <i>Carmen ad Regiae Universitatis Budensis...</i> (1780), A2r
[...] Non rigidum Martem, qui nos quoque sanguine nostrum, Constitit (heu) quondam, non ustos igne Penates, Direptas nec opes nostri monimenta laboris, Nonque fugam nostram memoro qua barbarus hostis Impulit extremis requiem deposcere terris. Quis satis edicat, vel quae fortuna recenti, Loiolidum excidio trepidas vexarit? Et inde Quae mox pertulerint tristes incommoda Musae?⁶²	Exitium Trojae, et fumantes Palladis Arces Loyolidum excidio, desertaque Regna per orbem, Errantesque immane Deas, Helicone relicto, Diversa hospitia, et diversas quaerere sedes Percrebuit terris, et idem super aethera fama Detulit ad superos, et lamentabile fatum Palladis offensae tandem penetravit ad aures.⁶³

1786-ra azonban már nem pusztán a jezsuita rend feloszlatására utalhatott Agyich az *Aeneis* mint a „res litteraria Hungarica” hivatkozási pontjának ismételt felidézésével. Ekkorra megtörtént az egyetem újabb áthelyezése is: II. József 1784-es rendelete nyomán Budáról Pestre költöztették tovább (helyére Pozsonyból a Királyi Helytartótanács

61 Lásd például SZERDAHELY György Alajos, *Imago aestheticus seu Doctrina Boni Gustus breviter delineata et Considerationi exposita* (Buda: Landerer, 1780); SZERDAHELY, *Művei – Opera Szerdahelyana...*

62 „Nem említem a zordon Marst, aki minket is, jaj, hogy próbára tett egykor / a mieink vérént ontva, sem a tűz égette házi istenszobrokat, / sem fáradozásaink emlékét, a szétrablott kincseket, / sem a számkivetetésünket, mellyel a barbár ellenfél / a föld határáig üzött, hogy nyugalmat keressünk. / Ki kiáltsa ki kellőképp, hogy még a legutóbb, / a jezsuiták kipusztításával is miféle sorscsapás rázott meg minket, szorongókat? / És majd ezután miféle bajt viseljenek még el a keserű Múzsák?!” Tamás Ábelnek köszönöm a részlet fordításához nyújtott segítségét, mely megoldás eltér a korábban publikáltaktól, vö. RÉDEY-KERESZTÉNY János, „Pécs és 18. századi latinul író költője, Agyich István”, *Délvidéki Szemle* 10, 1. sz. (2023): 55–75, 62; RÉDEY-KERESZTÉNY János, „Agyich István alkotói pályája a 18. századi historia litteraria fényében”, in *Értelmisségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 4.*, szerk. BIRÓ Annamária és BOKA László, 39–55 (Budapest–Nagyvárad: Reciti Kiadó–Partium Kiadó, 2021), 51.

63 „Elterjedt a hír Trója veszedelméről és Pallasznak / a jezsuiták kipusztítása miatt füstölgő fellegvárairól, s a földkerekségen elhagyott királyságairól, / s hogy a véghetetlen bolyongó Istennők a Helikont odahagyva / más szálláshelyeket és külön székhelyeket / keresnek a földön, s ezt az éteren át bejelentette a hír / az égilakókhöz, s végül a kárt vallott Pallasz / siralmas végzete behatolt a fülekbe.”

és a Magyar Udvari Kamara, valamint Pestről a Királyi Kúria intézményeit helyezték a várba, mint olyan helyszínre, amely „igen alkalmas módon a királyság középpontjában helyezkedik el”).⁶⁴ Költeménye egyik lapalji jegyzetében Agyich feloldja a szimbolikus megszemélyesítést: a Múzsák a pécsi jogakadémia újonnan kinevezett tanárait fedik. Ez egyben utalhat arra is, hogy a kalapos király központosító intézkedéseihez igazodva Pesten az egyetemi tanári állásokat a jezsuiták helyett már német, protestáns értelmiséggel kezdték feltölteni. Így például 1784-ben a jezsuita Szerdahely György Alajos esztétikaprofesszor helyére Wieland tanítványát, Friedrich August Clemens Werthst nevezték ki az esztétika rendes tanárává.⁶⁵

Agyich megoldása ebben a vonatkozásban meglehetősen konformnak és anakronisztikusnak is tűnhet Pallasz Athénéé budai (és nem pesti) tartózkodásának emlegetése miatt. A jezsuiták által a 17. század vége óta fenntartott budai nagygyimnáziumot – melyet a 18. század elején akadémiaival is kiegészítettek – a nagyszombati egyetem 1777-es Budára költöztetésekor az egyetem szervezetébe vonták (innen ered a Királyi Katolikus Egyetemi Gimnázium elnevezés, oktatói pedig ekkor világi papok lettek). Ugyanakkor az egyetem Pestre helyezésével ez az oktatási intézmény helyben, a várhegyen maradt.⁶⁶ Így mind Pallasz budai tartózkodása, mind pedig a Múzsák újabb hányattatása értelmet nyer.

Az 1. táblázatban idézett feddő és vigasztaló szavak, melyek éppen Hermész reakciói Melpomené panaszára, még inkább nyomatékosítják a vergiliusi eposz közvetlen hatását, amennyiben a fáradozások és az eredménytelenség mellőzhetetlenségének tétele és mindezek elszenvedésének szükségessége az egyedüli biztosítás és feltétel az új haza feltalálásához, míg elhárításuk akadály.

A hírvívő Hermész megszólaltatása ilyenformán jól érthető üzenet, mely a szétszéledt jezsuitáknak szól, s aforisztikusan így sűrítethető: ne csüggedjete, „omnia vincit labor”, a fáradtság, a törődés mindent legyőz. Az antik szellemiség mitopoetikus nyelvén kódolt üzenet ez. Amit – a Vergiliusnál a trójai utódokat a csillagokig emelő *Penatesszel* ellentétben – csak fölerősít a csillagos égig érő hegyek látványa Agyichnál („Et qui se celsi tollunt ad sidera montes”), minthogy Izrael számára az ószövetségi *Szentírás* lapjain meglevenedő pásztori életmódból adódóan az Úrtól jövő áldás bizonyossága, tartóssága a hegyek szilárdságához fogható („desiderium collium aeternorum” Gen 49,26; „de vertice antiquorum montium / de pomis collium aeternorum [...] benedictio illius qui apparuit in rubo veniat super caput Ioseph” Deut 33,15–16 skk.). Mindezt figyelembe véve tarthatjuk Agyichnál tudatos választás eredményének a Pécset átható *bukolikus színezetet*, mivel ez a néhány sornyi kicsengés már tisztán az elíziumi–paradicsomi nyugalom képzetét tárja az olvasó elé. E szerkesztésmód áthangolja a Vergiliusnál föllelhető történetírói és mitográfus beállítódást, melyet az eposzíró a római nemzeti narratíva egységének kidolgozásához alkalmazott, míg Agyichnál a cél nyilvánvalóan a Hungarusok kulturális legitimációja volt.

64 FEJÉR György, *Historia Academiae Scientiarum Pazmaniae archi-episcopalis ac M. Theresianae regiae literaria* (Buda: Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, 1835), 124–125.

65 Uo., 127.

66 MÉSZÁROS István, „Budapesti »Egyetemi« Gimnázium”, in *Magyar katolikus lexikon*, 2. köt. (Bor-Éhe), szerk. DIÓS István és VICZIÁN János (Budapest: Szent István Társulat, 1996), 95; MADZSAR Imre, „A Budai Jezsuita Akadémia története”, *Magyar Paedagogia* 35 (1926): 1–12, 12.

4.3. A tévedés és hontévesztés motívuma

Az *Aen.* III. 167-hez visszatérve Agyich nemcsak az őshaza pontos helyét határozza meg, hanem a tévedés megvilágításának gesztusával is él, mely a vergiliusi minta alapján nála is az alábbi gondolati egységek egymásra következéséből adódik: *visszaemlékezés*; a *tévedés ténye*; *sorsszerűség*; *meglepődés*. Ez a mentális-logikai séma voltaképp az embernek a fellelt kézenfekvő megoldás feletti megrökönyödését foglalja össze mindkét esetben úgy, hogy az illető szereplők, Anchises (pontosabban Aeneas) és Teleki József intradiegetikus narráció formájában maguk foglalják össze az eseményeket, és viszik is színre az újrafelismerés sajátosan bájos-humoros jelenségét.

3. táblázat. „errore locorum”⁷⁶⁷⁶⁸

AGYICH, <i>Carmen ad regiam...</i> (1786), 6v–7r	Verg., <i>Aen.</i> III, 179–187
Teleki József Phoebus nevében a Múzsákhoz	Aeneas és Anchises
“[...] Discite quod res est, memorique recondite mente, Qui casus vestri, quae sors manarit, et unde. Ira fuit superum, cur vos disperserit olim, Fecerit et varium toties errare per orbem Iupiter Omnipotens. Nam vobis condidit ipse Quas primas sedes, belli fervente tumultu Desertas, aliis toties aliisque petitis, Postquam etiam Martis rabies malesana quievit, Postremo tandem quamvis in parte revisas, Munere vel numero, nunquam reparastis eodem. Peuche locus primus, si vos non tempora fallunt, Phoebus ubi quondam Divas Helicone vocatas Constituit Musas, iussitque hac sede morari.”⁷⁶⁷	Anchisen facio certum remque ordine pando. agnouit prolem ambiguum geminosque parentis, seque nouo ueterum deceptum errore locorum. tum memorat: ‘nate, Iliacis exercite fatis, sola mihi talis casus Cassandra canebat. nunc repeto haec generi protendere debita nostro et saepe Hesperiam, saepe Italia regna uocare. sed quis ad Hesperiae uenturos litora Teucros crederet? [...]’⁷⁶⁸

67 „Tudjátok meg, hogy oka van annak – s jól tartsátok meg emlékezetetekben –, / ami veletek megyik, amilyen a sorsotok, s ahonnan ered. / Az égiek haragja volt az, amiért titeket hajdan szétszórt, / s arra kényszerített Iuppiter, a mindenható, hogy a változatos földkerekséget annyiszor bebolyongjátok. / Ugyanis ő maga vetette meg nektek az alapot a kezdeti lakhelyetekhez, / melyet a háború sűrű forgatagában / egyesek annyiszor elhagytak, mások meg kerestek, / hogy miután Mars rosszindulatú vad dühe is elcsitult, / végül ugyan valahára viszontláttok, / de rangban vagy számban ugyanúgy soha helyre nem állíthattok. / Kezdeti helyetek Pécs volt, ha el nem feledtette veletek az idő, / ahol egyszer a Helikontól elszólitott Istennőit, / a Múzsákat Phoebus letelepítette, s e székhelyükön maradni rendelte.”

68 „Értesítem Anchisest és sorjában el is magyarázom a dolgot. / Elismeri, hogy homályosak a családfák s mind a ketten az őseink, / valamint hogy a régi szálláshelyekkel kapcsolatos újabb tévedése is félrevezette. / Majd eszébe jut: »Fiam, ki a trójai sorstól gyötrödsz, / ilyen kimenetelről nekem egyedül Kasszandra énekelt. / Most már rémlik, hogy nemzetünknek osztályrészül ezeket a dolgokat helyezte kilátásba, / s hol Hesperiat, hol meg itáliai királyságot emlegetett. / De ki gondolta volna, hogy a teukrok majd Hesperia partjára vetődnek? [...]»

Ami az emlékezet kérdését illeti, Agyich felidézi a vonatkozó *Aeneis*-szöveghely emlékeztetést kifejező igehasználatát is: „memorique recondite mente” [sc. Musae] – „agnovit; tum memorat”; „nunc repeto” [sc. Anchises]. Ezzel összefüggésben derül fény a tévedés tényére, tudniillik kimondás által: „si vos [sc. Musas] non tempora fallunt” – „seque [sc. Anchisen] novo veterum deceptum errore locorum”. Agyich ugyanis Teleki József keresztül az 1367-ben alapított pécsi *studium generalé*ra utal itt, szemben a Múzsák által a versben előszeretettel emlegetett budai egyetemmel, s feltehetőleg annak Mátyás-kori előzményével, az 1480 körüli *universale gymnasium*mal. Az előbbi az a kezdeti székhely Agyichnál, mely a török hódoltság háborús forgatagában sokszor kietlenné vált, és sokszor meg is támadták, míg végül a Múzsák részben viszontláthatják, noha régi fényének maradéktalan helyreállítása már nem lehetséges („Quas primas sedes...”, vö. az *Aen.* III, 161 azonos metrikai helyzetű „Mutandae sedes”-ével: mindkét sorkezdés mintegy fókuszpozíciót vesz föl a mondandó szempontjából a hexameter ötödféles sormetszete miatt). Másfelől szintaktikai pozíciójából adódóan a „Divas Helicone vocatas” Janus Pannonius-reminiscencia is, amennyiben Pécs abban az értelemben is kezdeti lakhelye a Múzsáknak („Peuche locus primus”), ahogyan azt Janusnak a *De se aegrotante in castris*ből való sirverse nem kevés öntudattal állítja, hogy nevezetesen „vele jöttek először a Múzsák a Helikonról a Dunához”:

Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum
Duxit laurigeras ex Helicone deas.⁶⁹

Tíz sorral lejjebb Agyich lapalji jegyzetben is megemlékezik Janusról, miután Iuppiter ünnepélyes esküjét is tolmácsolja Teleki József, miszerint ezután „tartós székhelyre és megingathatatlan királyságba” kerülnek a Múzsák („Aeternas sedes, et non mutabile regnum / Placatus vobis spondet [sc. Iuppiter]”), ahol a régi Athén csodájára jár majd a világ, s a Múzsák pécsi kormányzása alatt a történetírók (Istvánffy Miklós), a jogtudósok (Petrus Illicinus) és a katonák mellett (Bornemissza Gergely) ismét olyan költői támadnak Pannóniának, mint Janus Pannonius („Pannonii vates vobis regnantibus isthic / Rursus consurgent...”) – aki Agyichnak a „Pannonii vates”-hez tartozó jegyzete szerint könnyedén összemérhető az ókori szerzőkkel.⁷⁰ Ez egy másik célzás lehet, mégpedig Giovanni Battista Guarino Janushoz szóló költeményének sorára („Te cuncti priscis dicimus esse parem”), melyet kézenfekvő módon több helyről is ismerhetett Agyich, ám mégis talán korának egyik Janus-kiadásából, méghozzá az 1784-es Kovásznai–Teleki-kiadásból,⁷¹ miként arra lejjebb még kitérek.

69 JANUS PANNONIUS, *Libri III: Poematum, Elegiarum et Epigrammatum* (Buda: Leopoldus Franciscus Landerer, 1754), XXII, 186.

70 „Janus Pannonius Episcopus Quinque-Ecclesiensis elegantissimus, facile cum primis conferendus Poeta.” AGYICH, *Carmen ad regiam academiam...*, 7r–v.

71 JANUS PANNONIUS, *Poëmata, quae uspiam reperiri potuerunt omnia* [...], szerk. KOVÁSZNAI TÓTH Sándor és TELEKI Sámuel, 2 köt. (Utrecht: Bartholomeus Wild, 1784), 1:662. Lásd még például Janus GRUTERUS, szerk., *Delitiae CC. Italorum poetarum, huius superiorisve aevi illustrium* ([Frankfurt am Main]: Rosa, 1608), 1224; Johann Philipp PAREUS, szerk., *Delitiae Poetarum Hvangaricorum* (Frankfurt am Main: Nico-

Újabb és később pontosítandó észrevétel, hogy a *Carmen* fenti, Pécsre vonatkozó kijelentései Répszeli László *Hunniasa* említett helyével is összecsengenek. A jezsuita eposzköltő is arról beszél a humanista műveltség jótékony hatásai kapcsán – Mátyásra értve ezeket (s emiatt az 1780-as budai egyetemavatási költemények is érintettek) –, hogy Mátyás Pannóniában a régi Athént építi föl, a bölcs elméket felemeli az égbe (vö. *Aen.* III, 158), s Hunnia sem szorul már rá az idegen bölcsesekre, mert az anyaföld is táplál ilyet eleget, akiket csodál az egész világ.⁷²

Figyelemre érdemes az „aeternas sedes” szintagma is, ismét ötödféles sormetszetben, fókuszpozícióban. Ez az ismétlés mint az emlékezet kulcsmozzanata a morfémák szintjén is végigvonul Agyichnál, amit különösen a *re-* prefixum vissza-visszatérő jelenléte érzékeltet („revisas”, „reparastis”, a „rursum” kétszer is, valamint az igék a következő sorokban: „Quin quod adhuc restat revehent bona Numina [sc. Musas], iamque / Hic veteres subito mirabitur orbis Athenas”).

Egyúttal a sorsszerűség kiemelését is szolgálja az ismétlés, hiszen Aeneas és a Múzsák egyaránt a költő-mitográfus sajátos konstrukciója révén emberöltőkkel korábbi, ősi hazájukba *térnek vissza*. Agyich lelki szemei előtt nyilvánvalóan a vergiliusi epikus modell lebegett, melynek központi elemei, a végzetszerűség és a bolyongás iteratív szerkezete köré rendeződik a *Carmen* cselekménye. A történeti kontextus, vagyis a jezsuita rend feloszlata értelmében úgy is, mint ahogy az értelmiség önnön „inherens mássága” révén mindig is száműzetésre van ítélve. Noha maga a száműzetés mégsem foszthatja meg az otthontól, mert arra mindenhol ráismer. – Ez tehát az *Aeneis* paradigmája, melyben mindenki egy száműzöttet, vagyis egy idegent, egy idegenből szakadt bevándorlót tart számon alapító atyaként.⁷³ Másfelől, mint az a 3. táblázat Vergilius-idézetéből látható, az emlékezet legjobb élénkítőszere a tévedés, mert ebből következik csak belátás és a valóság felismerése, ami akár meglepetésbe is átsapphet. Az isteni végzettől vagy gondviseléstől Aeneasnak csakúgy, mint a Múzsáknak, fel kell készülnie a kiszámíthatatlanra. Olyannyira, hogy az még a vártnál is jobb, a vártnál is nagyobb, s nem is remélt ajándékot tartogathat a számukra.

Agyich tehát több szempontból is következetesen, pontról pontra látványosan aknázza ki és ülteti át a maga szempontjai szerint a fenti vergiliusi szöveghelyeket. Ha jobban belegondolunk, jelzésértékű az is, hogy a *Carmen* hőse hősnő, aki mintegy azonos magával az invokált istennővel, Melpomenével. Agyich az elbeszélő és a tragikus

laus Hoffman, 1619), 5v; Giovanni-Gaetano BOTTARI, szerk., *Carmina illustrium poetarum Italorum*, 11 köt. (Firenze: Joannes Cajetanus Tartinius, 1719–1726), 5:370; Pierantonio BERNO, szerk., *Carmina selecta ex illustrioribus poetis saeculi decimi quinti et decimi sexti studiosis adolescentibus citra morum labe ad perlegendum proposita*, 2 köt. (Verona: P. A. Bernus, 1732), 1:160.

72 „Huc proparate gradum; veteres Corvinus Athenas / Eriget, et doctas tollet super aethera mentes. / Graecus Alexander mirari desinat orbis. / Hunnia faecundo, peregrinae haud indiga proles, / Mater alet multos gremio, quos totus adoret / Mundus, et aeternis tueatur nomina fastis.” [RÉPSZELI László], *Hunnias, sive Hunnorum è Scythia Asiatica egressus* [...] (Nagyszombat: Typis Academicis per Fridericum Gall, 1731), 91–92. Vö. SZÖRÉNYI, *Hunok és jezsuiták*, 176.

73 NÉMETH Attila, „Uno ore: Száműzetés, nyelv és identitás”, in *A sokhangú Aeneis: Tanulmányok Vergilius eposzájáról és recepciójáról*, szerk. KOZÁK Dániel és TAMÁS Ábel, 133–141 (Budapest: Reciti Kiadó, 2024).

költészetnek ezzel a kombinációjával is az *Aeneis*hez kapcsolódik, amelyben a második egység történeti anyagát hasonlóan a lírikusi hangoltság (Erato) formálja eposz-szá. (*Aen.* VII, 37–44.) A költő itt a Múza segítségével a történeti-kronológiai tények sorrendjén túllépve lát nagyobb munkához, miáltal az események magasabb (költői) rendjét támasztja magának („maior rerum mihi nascitur ordo, / maius opus moueo.” *Aen.* VII, 43–44), vagy meghaladva, vagy fölerősítve a *Bucolica* ugyanezen karakterét, de legalábbis a váteszi gesztusokat fokozva („magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.” *Ecl.* IV, 5). Mindenesetre Agyichnak ezért is fontos a bukolikus színezet a *Carmen*-ben, mert főként ebből az aspektusból tágíthatja látnokivá a száműzöttséggel azonosuló álláspontját.

A tanulmány elején feltett két kérdésre válaszul tehát Agyich szövegátvételeinek módja a tévedés, ismétlés és emlékezet, illetőleg a szereplői narratív séma viszonyában; *kontextusa* a hontévesztésben és a honfoglalásban; *motivációja* pedig Budával mint „prima sedes” és „terra antiqua”-val szemben, a jogakadémia egyéves fennállása okán, az „ősibb” Pécs kulturális ereje kinyilvánításának szándékában, továbbá jezsuitaszimpátiájában ragadható meg. Azaz miként Vergiliusnál az új Trója nem Kréta, hanem Itália, úgy Agyichnál sem Buda, hanem Pécs, amennyiben az Agyich-szöveg hely megfelelő komponensei azonosak a Vergiliuséival (tehát rendezett párok: (A;B) = (C;D) pontosan akkor, ha A = C és B = D). Ilyenformán a „Trója mint újjászületés” toposz képezi az imitáció egyértelmű kulturális háttérét.

Pécs kulturális erejének kinyilvánítása azért is Janus alakjában jut kifejezésre, mert Agyich püspökének, Klimó Györgynek kifejezett szándéka volt a neves püspök és költőelőd verseinek kiadása. Ezáltal Agyich szemtanúja volt a 18. század derekától meginduló Janus-kutatások eredményeinek: az akadémiai teológiai tanulmányai alatt megjelent Conradi-féle, iskolai használatra szánt kiadásnak (1754), a harminc évvel később Utrechtben megjelent Kovásznai-Teleki-féle kritikai kiadásnak (1784),⁷⁴ valamint a pécsi káptalan egykorú történetírója, nagymányai Koller József (1745–1832) Janus-kutatásainak, amivel Klimó kérésének tett eleget. Igaz, Koller mintegy hét évvel Agyich és majd húsz évvel Klimó halála után jelentette meg a pécsi egyházmegye történetével foglalkozó műve negyedik kötetét (1796).⁷⁵ Ez teljes egészében Janus Pannonius pécsi püspökségét, még inkább humanista költészetét feldolgozó monográfiaként fogható föl. A kortársak ráadásul ismerték egymás munkáját, s számos filológiai adatot vagy fellelt kéziratot levelezés útján is megosztottak egymással.⁷⁶ Ez arra is rámutat, mekko-

74 JANUS PANNONIUS, *Poëmata, quae uspiam...* (a második kötet címe: *Opusculorum pars altera*).

75 JOSEPHUS KOLLER, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum tomus IV. Complectitur res gestas ab anno MCCCCLIX. ad MDV.* (Pozsony: Sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1796).

76 A korabeli Janus-filológia eredményeinek vonatkozásában lásd DÓBÉK Ágnes, „Klimó György pécsi püspök és Koller József történész Janus Pannonius-kutatásai itáliai gyűjteményekben”, *Magyar Könyvszemle* 140 (2024): 479–492, doi: [10.17167/mksz.2024.4.479-492](https://doi.org/10.17167/mksz.2024.4.479-492); HENCZ ENIKŐ, szerk., *Dóbai Székely Sámuel és Koller József levelezése*, Pázmány irodalmi műhely: Források 9 (Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2016); SZELESTEI N. LÁSZLÓ, „Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez”, in *Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány*, szerk. JANKOVITS LÁSZLÓ és KECSKEMÉTI GÁBOR, 51–60 (Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem, 1998).

ra fontossággal bír a 18. századi Magyarország neolatin költészetének vizsgálatához a korabeli Janus Pannonius-ismeret tüzetes feldolgozása.

Összegzés: Imitáció és eredetiség a 18. századi neolatin költészetben

Részleges tudással rendelkezünk arról, milyen módszerekkel sajátították el a diákok a latin (és a görög) nyelv tanulása során a *poiészisz*, vagyis a „költészetszínálás” rendszerét a 18. században. Más dolog ugyanis megragadni a különböző felekezeti iskolák tanrendszereit az ott alkalmazott, többé-kevésbé egységesnek mondható nyelvoktatási elvek és gyakorlatok alapján, s megint más a poétikai osztály vagy esetleg az akadémiai, kollégiumi tagozaton jelentkező költészettani repetensképzés *kéziratos hagyatéka* mentén deskriptív módszerekkel feltárni az ezekben a dolgozatokban megnyilvánuló imitációs technikákat. A nyelvelsajátítás kérdése mennyiségi paraméterekre világít rá, arra, miképp lehetséges a lehető leggyorsabban elsajátítani a görög–római kultúrkör nyelveinek kifejezőkészségét és mondattani struktúráit szóban és írásban. A költészet művelése viszont minőségi ugrást *feltételez*, előírva, mely szerzők mely műveinek mely szöveghelyeit érdemes az utánzásra gyakorlásul elővenni, hogy valaki jó költő lehessen, ha *ingenium*ánál fogva nem éppen a legjobb. A lényegi szempont nem az eredetiségé, hanem inkább az ízlésé. Milyen ítélőképesség birtokába jutottak költészettani tanulmányaik során a diákok annak érdekében, hogy később eldönthessék, mi a jó költészet, és mi nem az? S hogy tehát miképp lehet e diszciplínát jól művelni? Csak a költészettani osztályok és a repetensképzők verskompozíciós dolgozatainak széles körű feltárása után lehet megítélni, milyen a viszony a költeményekben megnyilvánuló (jó)ízlés és a költészettan mint diszciplína iskolás ízlése között. Ezt követően alkothatunk pontosabb képet a teljes költői mezőnyről, értékelhetjük megalapozottan a költőikiválóságok teljesítményét, és így válik világossá, mely szerzők álltak közelebb a kor ízléséhez, s kik maradtak meg iskolás szinten. Ilyen általános érvényű, nagy forrásanyagon elvégzett feltárás hiányában korlátozottak a lehetőségek a költői nyelv vizsgálatára. Egy-egy szerző imitációs technikájának feltérképezéséhez célravezető módszer áttekinteni a költeményekben megjelenő toposzkincset és mitológiai rendszert, regisztrálva az eltéréseket attól, ami szokványos vagy közhelyes költői invenciónak tekinthető.

Mint láttuk, Agyich egy széltejben elterjedt toposz 17. század végi továbbfejlődéséhez: Trójához mint a romjaiból újjászülető Magyarország képéhez kapcsolódott, melynek kétségtelenül alapszövege az *Aeneis*. Viszont Agyich ezt a hagyományosan a történetírás eszköztárába illő gondolatot *megeleveníti* a szereplői narráció epikus és a lírikusi hangoltság vergiliusi technikáival, mely utóbbival különösen a költő látnok mivoltára utal, aki képes az egyedi történeti eseményből (a jezsuita rend feloszlásából) univerzális igazságra következtetni (a tudós értelmiség sajátja a számkivetésre ítélt létállapot). A tétel kifejtéséhez Agyich előszeretettel alkalmazza a cselekményszerkezet (szűzsé) logikai vázának fölcserélését (*commutatio*), úgy, hogy valójában ezzel is az *Aeneis* óhazából újhazát, bevándorlóból őshonost generáló belső logikáját követi. Éppen ezért látványos megoldása például a Balassa Ferenc egészségügyi biztosi kinevezésére írott *Poema*

kapcsán az is, amit narratológiai helyett jobb híján retorikai fogalommal, az *immutatio*-val jelöltem. Agyich e kiseposzában – s ezzel a Haraghoz tartozó imitációs eljárásokat mintegy csak felvillantva, ámde nem részletezve – a vergiliusi eposz alapkonfliktusait kirajzoló mitikus sémához képest, tehát hogy Venusszal szemben Iuno hátráltatja Aeneast az új Trója megalapításában, a főszereplő istennők funkciói rendre fölcserélődnek. A tanulmányom elején említett *Saeculum*-ban ezt Agyich ismét a visszájára fordítja: a *Poemá*-ban a Hungarusok a Venusszal járó kifinomultság semmibevétele miatt kerülnek bajba, itt pedig a Marshoz tartozó harci erények elhanyagolása okán. Sőt, a *Saeculum*-ban a dilemma feloldását annak a tudományokban és háborúban egyaránt kiművelt Pallasz Athénének az alakja jelenti, aki az *Aeneis*-ben tendenciózusan a dardanidák ellen hangolva jelenik meg. (I, 479; II, 15, 163, 616; VII, 155; XI, 477.) Ebben is egy évszázados történeti toposz, a magyarokra hagyományosan rásütött sztereotípiát mutatkozik meg, hogy harciasak, de műveletlenek. Agyich voltaképp ezt is a Szerdahelytől idézett tágaság (*amplitudo*) ábrázolásesztétikai módszerével, a tények hősiesebbé költésével oldja fel. Ennélfogva Agyichban a vergiliusi eposz elmélyült ismerőjét, azzal tudatos párbeszédet alakító eposzköltőt és kora neolatin költészeti ízlésideálját is képviselő szerzőt ismerhet fel irodalomtörténet-írásunk. Irena Galić Bešker frappáns, más irányú, de idevágó megállapításával élve, olyan arisztotelészi értelemben vett történetíróra is láthatunk példát benne,⁷⁷ aki a Szerémség és Pécs-Baranya iránti patriotizmusa vonatkozásában az egyházi és a közméltósági beiktatásokat a historia litteraria egyedi eseményeiként univerzális költői tartalmakkal átítatva beszéli el.

77 Irena GALIĆ BEŠKER, „Adžičeve latinske prigodnice”, in *Život i djelo Stjepana Adžića (1730. – 1789): Zbornik radova Znanstvenoga skupa*, szerk. Slavko MATIĆ és Anica BILIĆ, 25–44 (Zagreb–Vinkovci: HAZU, 2016), 28.